

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРЕЗУМПЦІЇ НЕВИНУВАТОСТІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОВЕДЕНОСТІ ВИНИ

CORRELATION BETWEEN THE PRESUMPTION OF INNOCENCE AND THE PROVISION OF PROOF OF GUILT

Журавльов О.Г., аспірант кафедри кримінального процесу
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена визначенню співвідношення між презумпцією невинуватості та забезпечення доведення вини. В статті автор критикує позицію, відповідно до якої забезпечення доведення вини розглядається як окрема засада кримінального процесу. Умовна засада забезпечення доведеності вини в першу чергу стосується доказів, які будуть використовуватися в кримінальному провадженні, порядку їх збирання та закріплення, їх достатності для забезпечення доведення всіх обставин, які входять до предмету доказування тощо. Зв'язок між забезпечення доведення вини та доказами є очевидний та вкрай сильний. Більше того, фактично дана (умовна) засада і є нормативною формою відображення теорії доказів в аспекті доведення вини особи перед судом.

В той же час зводити лише забезпечення доведення вини до доказів також неправильно, адже не можна забувати про вкрай важливий термін, який визначає сутність даної правової категорії – забезпечення. При забезпеченні доведення вини значення має не лише факт збирання належних, допустимих та достатніх доказів, а власне забезпечення такого збирання, тобто покладання відповідного обов'язку на уповноважених осіб. Власне такий обов'язок є ключовим для розуміння сутності даної правової категорії, адже він вказує не лише на специфічний вид діяльності, але і на особливості правовідносин, які виникають в процесі реалізації такої діяльності. Основна умова – винуватість має бути доведена уповноваженими на те суб'єктами, в якості ж додаткової умови вже можна вказати на те, що така винуватість має бути доведена за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів. Тобто презумпція невинуватості в своєму визначенні містить положення, які напряму стосуються забезпечення доведеності вини, що може свідчити про те, що забезпечення доведення вини є складовою презумпції невинуватості.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального процесу, принципи кримінального процесу, презумпція невинуватості, забезпечення доведеності вини

The article is devoted to determining the relationship between the presumption of innocence and the provision of proof of guilt. In the article, the author criticizes the position according to which the provision of proof of guilt is considered as a separate basis of the criminal process. The conditional principle of ensuring the proof of guilt primarily concerns the evidence that will be used in criminal proceedings, the order of their collection and consolidation, their sufficiency to ensure the proof of all the circumstances included in the subject of proof, etc. The connection between the assurance of guilt and the evidence is obvious and extremely strong. Moreover, in fact, this (conditional) basis is a normative form of reflecting the theory of evidence in the aspect of proving a person's guilt in court.

At the same time, it is also wrong to reduce only the provision of proof of guilt to evidence, because one cannot forget about the extremely important term that defines the essence of this legal category – provision. When ensuring the proof of guilt, it is not only the fact of gathering proper, admissible and sufficient evidence that is important, but the actual provision of such gathering, i.e. placing the corresponding duty on the authorized persons. In fact, such an obligation is key to understanding the essence of this legal category, because it indicates not only a specific type of activity, but also the peculiarities of legal relations that arise in the process of implementing such activity. The main condition is that guilt must be proven by authorized entities, and as an additional condition, it can be indicated that such guilt must be proven with the help of proper, admissible and reliable evidence. That is, the presumption of innocence in its definition contains provisions that directly relate to the provision of proof of guilt, which may indicate that the provision of proof of guilt is a component of the presumption of innocence.

Key words: criminal proceedings, principles of criminal proceedings, presumption of innocence, provision of proof of guilt

В найбільш загальні формі презумпція невинуватості описана в ст. 62 Конституції України, де зазначено, що «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину; обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» [1]. Цілком логічно, що законодавець вирішив надати більше контексту даній засаді, у зв'язку з чим ст. 17 КПК України складається з 5 частин, кожна з яких має важливе значення для порядку здійснення кримінального процесуальної діяльності. Так, відповідно до зазначеного положення, «особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у порядку, передбаченому цим Кодексом, і встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили; ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом; підозра, обвинувачення не можуть ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом; усі сумніви щодо доведеності вини

особи тлумачаться на користь такої особи; поведження з особою, вина якої у вчиненні кримінального правопорушення не встановлена обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили, має відповідати поведженню з невинуватою особою» [2].

О.А. Бунтовська зазначає, що «відповідно до ст. 17 КПК України «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» Кримінального процесуального кодексу України, зміст принципу презумпції невинуватості полягає в забезпеченні швидкого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [3, с. 327].

В.В. Вапнярчук у своїх дослідженнях обґрунтовує, що «презумпція невинуватості є не принципом кримінального процесу, а загальнолюдською цінністю й діє задля гарантування режиму законності у правовій державі з конкретних питань притягнення до юридичної відповідальності певної особи та гарантією дотримання її прав. Вона (як і будь-яка інша кримінально-процесуальна презумпція) сприяє раціональному і справедливому порядку доказування обставин кримінального провадження шляхом

розподілу обов'язку доказування між його учасниками» [4, с. 66]. «Презумпцію невинуватості варто розглядати у двох аспектах – сутнісному та формально-правовому. Перший аспект пов'язаний з вимогою вважати обвинуваченого невинуватим, доки внутрішнє переконання слідчого, прокурора, суду не підкаже їм, що винуватість достовірно встановлена, доведена. Другий аспект – це вимога вважати обвинуваченого невинуватим доти, доки не буде винесено обвинувальний вирок суду і він не набере законної сили. Розгляд презумпції невинуватості в цих двох аспектах дозволяє відрізнити думку посадових осіб, які ведуть процес, з приводу питання про невинуватість від офіційного визнання особи винуватою у вчиненні злочину від імені держави» [5, с. 43].

В цілому можна помітити, що питання презумпції невинуватості приділяється досить багато уваги як з боку міжнародних судових установ і спільнот, так і з боку науковців. Власне навіть зазначених прикладів достатньо для демонстрації зацікавленості науковців та практиків до питання презумпції невинуватості та відповідної засади, яка базується на цій презумпції. В той же час необхідно звернути увагу на той факт, що в ст. 17 КПК України в назві передбачено одразу дві засади – презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини.

В цілому дослідження демонструють, що науковці та практики в першу чергу беруть до уваги формулювання ст. 17 КПК України, тобто не виділяють забезпечення доведеності вини в якості окремої засади кримінального процесу. В той же час не можна стверджувати, що в кримінальні процесуальні доктрини відсутні окремі дослідження, які присвячені саме забезпеченню доведеності вини як засади кримінального процесу. Так, В.Т. Маляренко вважає, що «забезпечення доведеності вини полягає в тому, що кожен елемент обвинувачення, кожна кваліфікуюча й обтяжуюча чи пом'якшувальна обставина, від яких залежать певні правові наслідки, кожен висновок судді чи суду повинні базуватися на відповідних доказах, зібраних у передбаченому законом порядку, а недотримання цієї конституційної вимоги повинне тягнути відповідну зміну чи скасування вироку» [6, с. 67–83]. В.О. Попелюшко стверджував, що «принцип забезпечення доведеності вини полягає у тому, що закон наділяє суб'єктів, уповноважених здійснювати функцію кримінального переслідування та підтримання державного обвинувачення у суді, комплексом повноважень та процесуальних можливостей довести вину особи в усіх випадках, коли нею дійсно був вчинений злочин, а на інших суб'єктів процесу покладає обов'язки сприяти та (або) не перешкоджати цьому протиправними методами» [7, с. 81].

О.В. Карнаухов вважає, що «принцип забезпечення доведеності вини полягає в тому, що закон покладає на суб'єктів, які уповноважені державою на здійснення процесу доказування, обов'язок доведення складової суб'єктивної сторони складу злочину, а саме вини, яка є частиною обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі» [8, с. 22]. «Реалізація конституційної вимоги щодо забезпечення вини можлива за умови дотримання таких вимог: 1) вимога імперативного характеру щодо «забезпечення», виявом якої в кримінальному процесі є його публічність; 2) вимога щодо дотримання презумпції невинуватості як конституційної гарантії прав і свобод осіб, залучених до кримінального процесу; 3) доведеність вини як результат доказування, що врівноважує публічні та приватні інтереси суб'єктів кримінального процесу» [9, с. 163].

В.В. Молдован розглядає принцип забезпечення доведеності вини як основну засаду судочинства, яка полягає в тому, що «суд, слідчий суддя, прокурор, начальник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кри-

мінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [10, с. 93].

В той же час існують і наукові роботи, в яких автори стверджують про необхідність дослідження категорії забезпеченості доведення вини нерозривно з презумпцією невинуватості. Так, О. А. Бунтовська стверджує, що «відповідно до ст. 17 «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини» нового Кримінального процесуального кодексу України, зміст принципу презумпції невинуватості полягає в забезпеченні швидкого розслідування та судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [3, с. 327]. В. В. Федоренко зазначає, що «введення цього принципу до Конституції України обумовлено бажанням законодавця якимось чином підсилити значення положень, зазначених у ст. 62 Конституції України, розвинути їх. Тому засада забезпечення доведеності вини співвідноситься з принципом презумпції невинуватості як частина та ціле» [11, с. 121].

В.К. Волошина стверджує, що «принцип забезпечення доведеності вини можна визнати вторинним щодо принципу презумпції невинуватості. Принцип забезпечення доведеності вини генерується із принципу презумпції невинуватості та розвиває окремі його елементи» [12, с. 95]. Ю.В. Циганюк констатує, що «презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини встановлена, у п. 10 ч. 1 ст. 7 КПК України, як загальна засада кримінального провадження, перелік яких визначено у Главі 2 КПК України «Засади кримінального провадження». Тільки хоча б з цієї точки зору (у даному випадку використаний систематичний (системний) спосіб тлумачення норми права), її необхідно вважати засадою (розглядаючи її комплексно чи окремо). Також, будь-яка засада кримінального провадження, в т.ч. презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, апіорі є гарантією, що не позбавляє її мультифункціональності: бути і засадою, і гарантією прав і свобод осіб, і елементом механізму реалізації прав і свобод осіб під час здійснення кримінального провадження, і одним із засобів досягнення завдання кримінального провадження тощо» [13, с. 99].

О.П. Трохлюк, проаналізувавши ці та інші позиції науковців-процесуалістів, а також проаналізувавши ознаки, за якими ті чи інші правові положення можуть відноситися до засад кримінального процесу, дійшов висновку, що «забезпечення доведеності вини відповідає всім ознакам, які зазвичай ставляться для визнання того чи іншого положення засадою кримінального провадження. Забезпечення доведеності вини доцільно розглядати окремою, самостійною засадою кримінального провадження, яка входить в систему засад кримінального провадження та перебуває з ними у тісному зв'язку» [14, с. 26]. При цьому науковець робить окремий акцент на такому зв'язку: «тісний зв'язок засада забезпечення доведеності вини має і з іншими засадами кримінального провадження, зокрема з засадою публічності. Так, забезпечення доведеності вини покладає обов'язок доведення винуватості на сторону обвинувачення – слідчого, керівника органу досудового розслідування, прокурора, а в окремих випадках – на потерпілого. Відповідно до засади публічності в кримінальному провадженні прокурор, слідчий зобов'язані в межах своєї компетенції розпочати досудове розслідування в кожному випадку безпосереднього виявлення ознак криміналь-

ного правопорушення (за виключенням випадків, коли кримінальне провадження може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого) або в разі надходження заяви (повідомлення) про вчинення кримінального правопорушення, а також вжити всіх передбачених законом заходів для встановлення події кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила (ст. 25 КПК України)» [14, с. 25].

Повністю погоджуючись з алгоритмом науковця щодо визначення того, чи можна відносити забезпечення доведеності вини до окремої засади кримінального провадження, ми не можемо погодитися з висновками, які були зроблені, з наступних причин. Дійсно, у концепції забезпечення вини є дуже багато ознак, які вказують на те, що дана засада може бути автономною в переліку принципів кримінального процесу, в той же час в даному випадку значення буде мати не власне наявність цих ознак, а можливість чи неможливість розмежування забезпечення доведеності вини з презумпцією невинуватості.

Незважаючи на різні визначення забезпечення доведеності вини, які використовують вчені, можна помітити, що в цілому всі науковці одностайні відносно виділення ключових ознак даної правової категорії – всі обставини мають доводитись доказами, які мають бути зібрані у спосіб, визначений кримінальним процесуальним законодавством. Якщо взяти таке максимально спрощене тлумачення, то можна помітити, що забезпечення доведеності вини дуже тісно пов'язане з властивостями доказів, а саме за належністю, допустимістю та достатністю. Щодо допустимості доказів все відносно зрозуміло, адже науковці прямо вказують, що докази мають бути зібрані у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством. Належність, в свою чергу, дещо завуальована, однак цю ознаку також можна виділити як базову при забезпеченні доведеності вини. Дійсно, всі обставини кримінального правопорушення, які відносяться до предмету доказування, мають бути чітко встановлені та підтверджені доказами. Таке підтвердження можливе лише в тому випадку, якщо відповідні докази мають відношення до обставин, що і є ключовою характеристикою належності доказів. В даному випадку можна навіть розвинути цю ідею та зазначити, що для виконання обов'язку забезпечення доведеності вини доказів має бути достатньо, таким чином додавши ще одну властивість – достатність, яка прямо передбачена ст. 94 КПК України.

Таким чином можна зробити висновок, що умовна засада забезпечення доведеності вини в першу чергу стосується доказів, які будуть використовуватися в кримінальному провадженні, порядку їх збирання та закріплення, їх достатності для забезпечення доведеності всіх обставин, які входять до предмету доказування тощо. Зв'язок між забезпеченням доведеності вини та доказами є очевидний та вкрай сильний. Більше того, фактично дана (умовна) засада і є нормативною формою відображення теорії доказів в аспекті доведеності вини особи перед судом.

В той же час зводити лише забезпечення доведеності вини до доказів також неправильно, адже не можна забувати про вкрай важливий термін, який визначає сутність даної правової категорії – забезпечення. Не зупиняючись на семантичному аналізі слова «забезпечення» (в даному випадку це слово є доволі вживаним без суттєвої зміни контексту, тому окремого вивчення не потребує), можна зробити висновок, що при забезпеченні доведеності вини значення має не лише факт збирання належних, допус-

тимих та достатніх доказів, а власне забезпечення такого збирання, тобто покладання відповідного обов'язку на уповноважених осіб. Власне такий обов'язок є ключовим для розуміння сутності даної правової категорії, адже він вказує не лише на специфічний вид діяльності, але і на особливості правовідносин, які виникають в процесі реалізації такої діяльності. Основна умова – винуватість має бути доведена уповноваженими на те суб'єктами, в якості ж додаткової умови вже можна вказати на те, що така винуватість має бути доведена за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів. І якщо взяти за основу саме цю ідею, то в даному випадку слід нагадати формулювання ч. 2 ст. 17 КПК України: «ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом» [2]. Ні в кого не виникає сумніву, що дане положення є формою забезпечення презумпції невинуватості в кримінальному процесі. В той же час саме це положення вказує на те, що на сторону обвинувачення покладається обов'язок довести винуватість особи поза розумним сумнівом, що в нашій інтерпретації також вказує на забезпечення доведеності винуватості. Тобто презумпція невинуватості в своєму визначенні містить положення, які напряму стосуються забезпечення доведеності вини, що може свідчити про те, що забезпечення доведеності вини є складовою презумпції невинуватості.

Керуючись такою логікою, може виникнути досить логічне та слушне питання: чому ж тоді законодавець в назві ст. 17 КПК України вказує на існування і презумпції невинуватості, і забезпечення доведеності вини, адже презумпція невинуватості включає в себе забезпечення доведеності вини? Відповідь на це питання полягає в самій специфіці та подвійній правовій природі забезпечення доведеності вини. Як вже було вказано, вводячи таку засаду, як забезпечення доведеності вини, законодавець одночасно вказує на зобов'язання сторони обвинувачення довести винуватість особи і використати для цього лише належні, допустимі та достатні докази. Презумпція невинуватості, в свою чергу, веде мову саме про зобов'язання сторони обвинувачення довести винуватість особи та неможливості перекладення цього обов'язку на сторону захисту. Тобто можна помітити, що в питанні обов'язку доведеності вини особи презумпція невинуватості фактично перетворюється на забезпечення доведеності вини, яка, в свою чергу, також веде мову про докази, які мають бути для цього використані. Таким чином можна побачити, що забезпечення доведеності вини – це не стільки складовий елемент презумпції невинуватості, скільки продовження даної правової категорії з окремим акцентом на докази. Можна зробити припущення, що саме тому в назві ст. 17 КПК України є посилання і на презумпцію невинуватості, і на забезпечення доведеності вини, адже друге є логічним продовженням першого. В той же час саме презумпція невинуватості є ключовою засадою, адже з неї походить концепція і обов'язку доведеності вини особи, і використання доказів, які мають відповідати вимогам, визначеним кримінальним процесуальним законодавством. Тому хоча забезпечення доведеності вини і має низку ознак, які можуть вказувати на доцільність виділення даної правової категорії в якості окремої засади кримінального процесу, все одно її треба розглядати як складову частину презумпції невинуватості, яка логічно розвиває ідеї, закладені в дану презумпцію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254/k/96-vr#Text>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

3. Бунтовська О. А. Діяльність міліції України у процесі забезпечення реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 326–333.
4. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика правових презумпцій та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Юрист України*. 2013. № 3. С. 62–68.
5. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. 176 с.
6. Маляренко В. Т. Конституційні засади кримінального судочинства. К. : Юрінком Інтер. 1999. 318 с.
7. Попелюшко В. Принцип забезпеченості доведеності вини в кримінальному судочинстві. *Вісник прокуратури*. 2003. № 5. С. 80–83.
8. Карнаухов О. В. Забезпечення доведеності вини – конституційний принцип кримінального судочинства. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. 2006. Вип. 33 С. 19-25.
9. Карнаухов О. В. Забезпечення доведеності вини як конституційна вимога до результатів кримінального судочинства. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: зб. наук. праць. Донецьк, 2007. № 7. С. 154–164.
10. Молдован В.В. Судуострій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2012. 364 с.
11. Федоренко В. В. Основні конституційні засади судочинства в Україні дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.10. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 232 с.
12. Волошина В.К. Реалізація галузевих та специфічних принципів кримінального процесу у стадії досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2010. 20 с.
13. Циганюк Ю. В. Внутрішній системний зв'язок засади презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 96–102.
14. Трохлюк О.П. Реалізація засади забезпечення доведення винуватості в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2017. 209 с.